

МРНТИ 14.25.19
УДК 376.37

¹Боранбаева А.Р., ²Орынбасар Г.Ж.

¹қауымдастырылған профессор.м.а., философия докторы (PhD), aktolkyn81@mail.ru

²7M01901-Арнайы педагогика 2-курс магистранты, gorynbasar0@mail.ru

Ө.Жәнібеков атындағы ОҚПУ, Шымкент, Қазақстан.

ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМУМАҒАН (ІІІ ДЕҢГЕЙ) МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЖАЗБАША СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ БҰЗЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Бүгінгі таңдағы білім берудің өзекті мәселелерінің бірі мектепке дейінгі ересек жастағы және мектеп жасындағы балалардың жазбаша сөйлеу тілінің бұзылуын қарастыру, анықтау. Сөйлеу тілінің бұзылуы және сонымен бірге жазудың бұзылуы да баланың таным іс-әрекетінің дамуына әсерін тигізеді. Кейінгі кездерде бағдарламаның қиындықпен меңгеретін, яғни үлгермейтін, оқушылар саны көбеюде. Оның негізгі себептерінің бірі оқушылардың жазбаша сөйлеу тілінің бұзылуы болып саналады. Зерттеу деректері бойынша үлгермеушіліктің 10-20 пайызы тікелей дисграфиямен байланысты.

Түйін сөздер: жазбаша сөйлеу тілі, дисграфия, дислексия, ЖСТД.

¹Боранбаева А.Р., ²Орынбасар Г.Ж.

¹ассоц. профессор, доктор философских наук (PhD), aktolkyn81@mail.ru

²7M01901-Специальная педагогика, магистрант 2 курса. gorynbasar0@mail.ru

ОКПУ им. О.Жанибекова, Шымкент, Казахстан.

ОСОБЕННОСТИ НАРУШЕНИЯ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ (ІІІ УРОВНЯ)

Аннотация

Одной из актуальных проблем образования сегодня является рассмотрение и выявление нарушений письменной речи детей дошкольного и школьного возраста. Нарушение речевого языка и вместе с тем нарушение письма также влияют на развитие познавательной деятельности ребенка. В последнее время увеличивается количество студентов, которые осваивают программу с трудом, то есть терпят неудачу. Одной из основных ее причин является нарушение письменной речи учащихся. По данным исследований, 10-20 процентов неудач напрямую связаны с дисграфией.

Ключевые слова: письменная речь, дисграфия, дислексия, ОНР

¹Boranbaeva A.R., ²Orynbasar G.J.

¹Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD), aktolkyn81@mail.ru

²7M01901-Special pedagogy, 2nd year master's student, gorynbasar0@mail.ru

OKPU named after O.Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT AND DISORDERS OF WRITTEN SPEECH IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

Abstract

One of the pressing problems of education today is the consideration and identification of violations of written speech in children of preschool and school age. Speech language impairment and, at the same time, writing impairment also affect the development of the child's cognitive activity. Recently, the number of students who master the program with difficulty, that is, fail, has been increasing. One of its main causes is a violation of students' written speech. According to research, 10-20 percent of failures are directly related to dysgraphia.

Key words: written speech, dysgraphia, dyslexia.

Кіріспе

Қазіргі уақытта статистикалық көрсеткіштерге жүгінсек, жылдан жылға жазбаша сөйлеу тіл бұзылысы бар балалар саны және логопедиялық көмекті қажет ететін балалардың пайызы өсуде. Кез-келген жаста сөйлеу тілінің бұзылуы танымдық іс-әрекеттің және адамның әлеуметтік бейімделу мүмкіншілігін шектейді.

Жалпы сөйлеу тілінің дамымауының 3-деңгейінде кең түрдегі фразалық тілмен, бірақ сонымен қатар кейбір тілдің лексикалық-грамматикалық және фонетикалық-фонематикалық дамымауымен сипатталады. Бұл деңгейдегі жалпы сөйлеу тілі дамымаған балалар кеңейтілген сөз туындаушы модельдер арқылы жаңа сөздер жасап, оны түсіне алады. Сонымен қатар қайталанатын ұғымдарды, абстрактілік және дерексіз сөздерді, ауыспалы мағынадағы сөздерді нақты түсінбейді және дұрыс қолданбайды. Балалардың сөйлеу әрекетіне даму мүмкіндіктеріне детальды талдау жасауда сөздер мен күрделі буынды құрылымға фразаларды айту кезінде қиындықтардың болатынын дәлелдейді. Дыбысты айту мүмкіндігінің жақсаруында да дыбыстардың дифференциациясын шығарудың жеткіліксіздігі байқалады. Бала өмірден алған тәжірибесінің нәтижесінде күнделікті тұрмыстағы өзіне жақсы таныс заттардың атын, түсін, сапасын және бөлігін айтып беруге бұрынғыдай қиналмайды. Олар өзі, үй-іші, достары және айналасында болып жатқан тіршілік туралы қысқа түрде әңгімелеп бере алады. Алайда, сөйлеу тілін мұқият жан-жақты тексерген кезде тілге қатысты жүйенің (лексиканың, грамматиканың, фонетиканың) бір бөлігінің толық дамымауын айқындайтын көріністі көруге болады.

Егер дисграфия балалық шақта пайда болса, бұл әдетте орфографиялық кодтау мәселесінің нәтижесі. Бұл жазылған сөздерді мәңгі есте сақтауға мүмкіндік беретін жұмыс жадының аспектісі және сол сөздерді жазу үшін қолдарыңыз немесе саусақтарыңыз қалай қозғалуы керек.

Дисграфия кезінде балаларға немесе ересектерге сөйлемдерді, сөздерді және тіпті жеке әріптерді жазуды жоспарлау және орындау қиынырақ болады. Бұл әріптер мен сөздерді оқуды, жазуды немесе анықтауды білмегендіктен емес. Оның орнына сіздің миыңызда сөздерді өңдеу және жазу проблемалары бар.

Ересектерде дисграфия дамыған кезде оның себебі әдетте инсульт немесе басқа ми жарақаты болып табылады. Атап айтқанда, мидың сол жақ қабырға астының зақымдануы дисграфияға әкелуі мүмкін. Сізде мидың жоғарғы бөлігінде оң және сол жақ қабырғалық лоб бар. Олардың әрқайсысы оқу және жазу, сондай-ақ ауырсынуды, жылуды және суықты қамтитын сенсорлық өңдеу сияқты бірқатар дағдылармен байланысты.

Талқылау. Өз зерттеулерін логопедияның осы саласына арнаған ғалымдар – Р.И. Лалаева, В.А. Ковшиков, И.Н. Садовникова, И.Н. Ефименкова, Л.Г. Милостивейко, А.Н. Корнев және т.б. түзету жұмыстарын дисграфияның түріне сәйкес жүргізу керек деп есептейді [1, 2].

Бала ауызекі сөйлескенде өзінің тілі келмейтін қиын сөздерді, нақышты сөз тіркесін айтпауға тырысады. Егер сондай балалардың алдарына шарт қойса, онда сөздің және грамматикалық категориялардың қандайын болса да міндетті түрде пайдаланады да, сөйлеу тілінің дамуындағы кемшіліктер айтарлықтай анық көрінеді. Бала сөзді емін-еркін қолданып сөйлегенімен, сөйлеу тілі дұрыс дамыған құрдастарына қарағанда, өздігінше сөйлем құрау кезінде үлкен қиындық көреді. Әдеттегідей қиыстыру мен меңгеру қателерінен шығатын аграмматизмдерді дұрыс құрастырылған сөйлемнен де кездестіруге болады. Бұл қателер тұрақты сипат бермейді: грамматикалық категориялардың әртүрлі жағдайлары дұрыс па, бұрыс па қолданылуы мүмкін [3].

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған қазақ тілді балалардың дыбыс айтуын тексеру барысында көбінесе ызың, ысқырық, сонор дыбыстарының жиі бұзылатыны байқалады. Қазақ тіліне тән дыбыстардың ішінде ң, қ, ұ, ү фонемаларын алмастыру, шатастыру жиі кездеседі. Сонымен қатар балалардың фонематикалық қабылдау деңгейі өте төмен екені, ал дыбыстық талдау дағдыларының қалыптаспағаны анықталды.

Жазбаша сөйлеу тілі – өте күрделі, жоғары деңгейде ұйымдасатын психикалық іс-әрекеті, ол ойды жазу арқылы белсенді жеткізе білуге, сондай-ақ жазылғанды түсінуге мүмкіндік береді. Жазбаша тіл арқылы қарым-қатынасқа түсу қажеттілігі әр түрлі өмірлік жағдайда жиі күнделікті өмірде кездеседі.

Жазбаша сөйлеу тілінің алғышарттарын қалыптастыру орташа есеппен 6-7 жаста аяқталады. Алайда бұл жоғарыда айтылған баладағы психикалық функциялар мен үрдістер жетілген дегенді білдірмейді, бірақ олар оқуды бастау үшін жеткілікті екендігін көрсетеді. Жазудың психологиялық жүйесі жазу тәсілінен бірте-бірте жазбаша сөйлеу тілін қалыптастыру, ойын жазбаша жеткізу жағына өзгертін болады [4].

Жалпы сөйлеу тілі дамымаған балаларды тексеру сөйлеу тілін тексерудің жалпы қағидаларын ескере отырып жүргізіледі (кешенді, жан-жақтылық, жүйелілік, динамикалық т.б.)

Сөйлеу тілін тексеру үш кезеңнен тұрады:

Бірінші кезең – бағдарлау. Логопед бұл кезеңде баланың құжаттарымен танысады, ата-анасымен әңгіме барысында анамнез жинақтайды.

Екінші кезеңде логопед баланың сөйлеу тілінің барлық компоненттерін тексеріп сөйлеу тілінің қорытындысын анықтайды.

Үшінші кезеңде баланы оқу процесінде бақылау арқылы ақаулықтың байқалуын, өзгерістерін анықтайды. Тексерудің мазмұны және оны ұйымдастыру баланың сөйлеу деңгейіне байланысты болады

Нәтижелері. Жалпы сөйлеу тілі дамымауының I деңгейіндегі балаларды тексеру барысында сөз түсінігі, белсенді сөз қоры, сөйлеуге еліктеуі, екі сөзді біріктіріп айту мүмкіншілігі, артикуляциялық аппараттың қалпы анықталады. Сонымен қатар төмендегідей іс-әрекетін бақылау қажет: ойыншықпен іс-әрекетін; түрі, түсі, көлемі бірдей заттарды көріп сәйкестендіру; бөлшектерден бүтін құрау (кесілген суреттерден). Тексеруге қажетгі құралдар: ойыншықтар, заттар, түрі, түсі әр түрлі пішіндер, балаға таныс тақырыптар (ойыншықтар, жануарлар т.б.) бойынша жеке, мазмұнды суреттер. Көрнекі құралдарды іріктеуде баланың жас ерекшеліктерін және нақты мүмкіншіліктерін ескеру қажет.

I деңгейдегі балаларды тексеру барысында баланың затты атауына (дыбыстармен, былдыр сөзбен, еліктеуіш сөзбен аф-аф, му-му, т.б.); олардың тұрақтылығына (затты атағанда тұрақты бір дыбыспен немесе былдыр сөзбен атай ма, әлде әртүрлі ме); санына (белсенді сөз қорында ондай дыбыс жиынтығы, былдыр сөздер қанша); буындарды, сөздерге еліктеу, оларды қайталау мүмкіндігіне, буындық құрамына көңіл бөлу керек.

II деңгейдегі балаларды тексеру барысында сөз түсінігі, сөйлем көлемі және оның грамматикалық құрылымы, сөз өзгерту мүмкіндіктері, сөздің буындық құрамы, дыбыс айтуы, сөз қоры, артикуляциялық аппараттың қалпы анықталады. Қосымша сөзсіз іс-әрекеттері де тексеріледі. Сөз түсінігінің қалыптасу деңгейін анықтау үшін сөзді, сөзбен берілген нұсқауларды, сөйлемді, мәтінді қолданады. Сөйлеу тілінің грамматикалық жағын тексеру барысында сөзжасам, сөзөзгерту, сөйлем құрау дағдылары анықталады. Бұл тапсырмаларды орындаудағы қиыншылықтарды, қателерді сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жағының жетілмеуінің белгісі деп қарастыруға болады.

III деңгейдегі балалардың сөз бөлшектерінің (жалғау, жұрнақ) мағынасын түсінуі, қолданатын сөйлемнің түрлері мен мөлшері; ілеспелі сурет бойынша әңгіме құрау білігі; сөз өзгертуі; мағынасы қарама-қарсы сөздерді табуы; күрделі сөздердің буындық құрамының сақталуы; сөздің дыбыстық құрамын талдауы; дыбыс айтуы, артикуляциялық аппараттың жағдайы және баланың жалпы даму деңгейі (санауы, кеңістікті бағдарлауы, логикалық ойлауы, т.б.) тексеріледі [5].

Жазбаша сөйлеу әрқашан жазу немесе оған ұсынылатын белгілі міндеттен басталады. Егер оқушы айтылған сөзді немесе сөйлемді жазуы керек болса, бұл ой мәтінді тыңдап, оны барлық дәлдікпен және дұрыс жазуға негізделеді. Егер оқушы еркін мазмұндама немесе хат жазу керек болса, ой алдымен белгілі бір оймен шектеледі, ол кейіннен сөйлемде қалыптасады, фразадан бірінші жазылуы тиіс сөздер ерекшеленеді [1;7].

Жазбаша сөйлеу ұғымына тең құқықты құраушы ретінде оқу және жазу кіреді. "Жазу графикалық элементтердің көмегімен ақпаратты қашықтықта беруге және оны уақыт ішінде бекітуге мүмкіндік беретін сөйлеуді бекітудің таңбалы жүйесі. Кез келген жазу жүйесі белгілердің тұрақты құрамымен сипатталады» [2; 3].

Қорытынды. Нейропсихологтардың пікірі бойынша осы дағдыларды меңгеру немесе бұзылу қиындықтарының себебі, бұл процесті қамтамасыз ететін баланың ми жүйесі дамуының бірқалыпты болмауынан деп санайды. Нәтижесінде бірқатар ғалымдардың пікірінше олардың парциальды қалыптаспауы дисграфияның вербальды емес: оптикалық, оптика-кеңістіктік, диспраксикалық формаларына әкеледі.

Жазбаша сөйлеу әрқашан жазу немесе оған ұсынылатын белгілі міндеттен басталады. Егер оқушы айтылған сөзді немесе сөйлемді жазуы керек болса, бұл ой мәтінді тыңдап, оны барлық дәлдікпен және дұрыс жазуға негізделеді. Егер оқушы еркін мазмұндама немесе хат жазу керек болса, ой алдымен белгілі бір оймен шектеледі, ол кейіннен сөйлемде қалыптасады, фразадан бірінші жазылуы тиіс сөздер ерекшеленеді [1;7].